

Keszeg Vilmos

Mesék Balázs Ferenc életművében

Balázs Ferenc 1901. október 24-én született Kolozsvárt. 1907-től tanult az unitárius kollégiumban. Teológiai tanulmányait befejezve 1923-ban Oxfordba, onnan 1925-ben Amerikába utazott. Ázsián keresztül 1928-ban tért vissza Kolozsvárra. Külföldi utazásai során érzékenyen követte a társadalmi megmozdulásokat, a népfőiskolai mozgalmat, a faluközösségek megmentésére irányuló törekvéseket. Szervezője és teoretikusa volt a *Tizenegyek* elnevezésű fiatal írói csoportosulásnak (1923), munkatársa a *Korunk* társadalomtudományi szemlének, egyik megteremtője az erdélyi szociográfiai irodalomnak. Felkészülten és következetesen vállalkozott az erdélyi falu életének megváltoztatására.

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy azonosítsuk, a korában érvényben lévő gyakorlatokat követve Balázs Ferenc milyen új szerepkörökben vette használatba a népmesét.

Balázs Ferenc népmese gyűjtése

A kolozsvári unitárius kollégiumban működött Kriza János–alap „az 1882. évi július hó 30-án tartott Kriza-ünnep alkalmából begyűlt adakozásokból maradt meg. Az évi kamatjövedelem később szépirodalmi pályaművek díjazására lesz fordítandó. Az alap vagyona jelenleg [1902-ben] 827 k. 78 f., mely összeg a Kolozsvármegyei Takarékpénztár–Részvénytársaság 3012. sz. betéti könyvében van elhelyezve.”¹

Az 1903–1904-es tanévben a diákok Kriza-körének 114 tagja volt. Számukra rendszeresen pályázatot írtak ki irodalomból, filozófiából, mennyi-

¹ A Kolozsvári Unitárius Kollégium (Papnevelő Intézet, Áll, Seg. Főgimnázium és Elemi Iskola) Értesítője az 1901–1902. iskolai évről. Szerkesztette: dr. Gál Kelemen. XXIII. évfolyam, Kolozsvár, 1902.

ségtanból, természettanból, történelemből, majd népköltési gyűjtésre is. „Népköltési gyűjtemény jutalmazására” először az 1903–1904-es tanévről fordították az alap kamatjövendelmét. A népköltési gyűjtés egy irodalmi vagy történelmi oknyomozó értekezéssel, egy természettudományos megfigyeléssel, filozófiai értekezéssel, mennyiségtani feladvány megoldásával vált egyenrangúvá. A diákok év végén meglepődve tapasztalhatták, hogy a népi szövegeket összegyűjtő társaik is jutalomban részesülnek. Ebben az évben 3 pályamunka készült. A kiírást állandó, folytonos érdeklődés követte. A pályamunkák száma a következőképpen alakult: 1904–1905: 9, 1905–1906: 5, 1906–1907: 3, 1907–1908: 7, 1908–1909: 4, 1909–1910: 3, 1910–1911: 5, 1911–1912: 8, 1912–1913: 5, 1913–1914: 6, 1914–1915: 2, 1915–1916: 2, 1917–1918: 8, 1918–1919: 2, 1919–1920: 1 pályamunka. Kivételt az 1916–1917-es év képezett, amikor egy diák sem pályázott.

A kollégiumban Kanyaró Ferenc (1859–1910) 1880-tól köztanítóként, 1886-tól helyettes tanárként, 1891-től pedig rendes tanárként dolgozott. Gyűjtőtevékenysége 1892-ben kezdődött. Egy, feltételezhetően a 18–19. századi kéziratok költészet feltárását célzó székelyföldi útján győződött meg arról, hogy a Kriza János gyűjtőterületének „tarlóját” érdemes újra bejárni. Visszatérte után, az ősszel induló tanévben diákjait a környezetükben szájhagyományban élő és kéziratok füzetekben lappangó népballadák és epikus énekek lejegyzésére ösztönözte.² Néhány kiegyensúlyozott, munkás év után Kanyaró Ferenc egészségi állapota romlani kezdett; 1906-tól ideiglenes, 1907-től végleges nyugalomba vonult, s visszaköltözött Tordára.

A kollégiumból való távozása után a népköltési pályamunkák elkészítése felől a diákok a Kriza-kört irányító Pálfi Márton magyar és latin nyelv szakos tanárral konzultálhattak.³ Az 1905-ös kiírás szerint „a gyűjtő min-

² A gyűjtés két szakaszban bontakozott ki. 1896-ban a millenniumi évfordulóra kiadható, 275 balladát és románcot tartalmazó válogatást tisztázott le és postázott a Kisfaludy Társaság titkárának. A 348 lap terjedelmű postai küldemény sorsa azonban mostohán alakult. Olosz Katalin talált rá 1999-ben a datálatlan, kísérőlevél nélkül maradt kéziratra, s azonosította az 1896-os küldeménnyel (Kanyaró 2015).

³ Pálfi (Pálfi) Márton (Várfalva, 1873–1936, Kolozsvár) középiskolai tanulmányait Tordán és Kolozsvárt végezte. A kolozsvári tudományegyetemen magyar–latin szakos tanári oklevelet szerzett (1899). Cikkeit, tanulmányait, fordításait rendszeresen közölte az *Ellenzék*, az *Erdélyi Múzeum*, az *Ifjú Erdély*, a *Keresztény Magvető*, a *Keleti Szemle*, a *Pásztortűz*, az *Unitárius Közlöny*, a *Vasárnapi Ujság*. Latin, angol, finn, francia, román és svéd nyelvből fordított. *Finn dalok* címmel kötetben jelentette meg finn irodalmi fordításait (Kolozsvár, 1912). Hosszasan tartózkodott Finnországban. *Régi unitárius költők* címmel antológiát állított össze (Kolozsvár, 1930).

dent úgy, abban a dialektusban jegyezzen föl, ahogy hallotta.” Az 1908-as évi kiírás: „Minden pályamunkát jutalomban fogunk részesíteni, ha valóban eredeti s eddigelé még ismeretlen népdalokat, esetleg népmeséket, népmondákat gyűjt össze.” Ugyanebben az évben a pályázati felhívás szerint „a följegyzésnek a lehető leghűbbnek kell lennie. A pályázók erre nézve bővebb útbaigazítást kaphatnak az önképzőkör vezető tanárától.”⁴

A pályázatot kiíró tanárok három szövegműfajra hívták fel a pályázó diákok figyelmét: a népmesére, a mondára és a népdalra. Az 1908-as kiírás nehéz feladat elé állította a tanulókat, amikor „valóban eredeti” s „eddigelé még ismeretlen” szövegek felkutatását írta elő. Azaz – a korabeli gyakorlat szerint – a változatokkal szemben az ismeretlen típusokat részesítette előnyben.

A folklórgyűjtésre ösztönző felhívások hatására Balázs Ferenc is bekapcsolódott a mozgalomba. Édesapja Csehétfalván született, ahol a Balázs nemzetség a 16. századig tudta visszavezetni az eredetét. A gyermekkori nyarak 3–4 hetét Balázs Ferenc testvéreivel együtt ebben a faluban töltötte. 1912-től Önképző (majd *Ifjúság*, később *Ezermester*) címmel folyóiratot írt és szerkesztett. Első írásai között vannak olyan történetek is, amelyek népmesékre emlékeztetnek (*A koldus és hét fia*, *Az okos és a balga tündérek*, *Mi hárman*). Betegsége miatt 1916-ban kimaradt az iskolából, az 1918–1919-es tanévben tért csupán vissza. Magyartanára Pálffi Márton volt. Részt vett az önképzőköri munkában, az utolsó tanévben, 8. osztályos korában a kör elnöke volt. Értekezéseket, verseket olvasott fel. *A székely humor Kriza meséiben* címmel írott pályamunkája díjat kapott. Népköltési gyűjteményével pénzjutalmat is kiérdemelt. Ebben a tanévben két népköltészeti pályamunka született, Balázs Ferenc 8. osztályos tanuló 40, Kiss Jenő 6. osztályos pedig 10 korona jutalomban részesült⁵ (Mikó-Kicsi–Horváth Sz. 1983: 31., 40).

Fiatalon erdélyi falvakat látogatott, népdalokat, mondákat és népmeséket jegyzett le. „Lassan szabályos népköltészeti gyűjtemény” állt össze a kezében – a gyűjtemény hollétéről azonban nincs tudomásunk (Mikó-Kicsi–Horváth Sz. 1983: 30.) Mindössze az a népmese áll rendelkezésünk-

⁴ Idézet a kollégium értesítőiből.

⁵ A Kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője az 1918–19-es iskolai évről. XL. Kolozsvár 1919. 45.

re, amelyet 1919. július 1-jén mint „eredeti székely népmesét” jegyzett le Csehétfalván Kuti Dénestől. Címe: *Mikor én szolgálni voltam*.⁶ 1919-ben *Barta meg a kicsi ördög* címmel közzölt népmesét.⁷

Az irodalmi mese

Fiatal korának önkifejezési formája azonban az irodalmi mese volt. A meseformát olvasmányjaiból ismerhette meg. Benedek Elek 1882–1929 között folyamatosan újabb és újabb olvasmánnyal lepte meg olvasóit, közöttük voltak székely népmesék, a magyar mesék és mondák feldolgozásai, mesefordítások, valamint irodalmi mesék minden témakörben, Budapesten és falun élő és vakációzó fiú- és leánygyerekekről, felnőttekről és idősekről, növényekről és állatokról. A mese a század első éveiben is népszerű irodalmi szövegtípusnak bizonyult.⁸ Negyedikes kisdíákként Benedek Elek *Pásztormesék* című kötetét kapta jutalomként. Első irodalmi próbálkozásai között is előfordultak az irodalmi és a népmesét követő és ötvöző történetek.⁹

Mesét 1921. június 5-től kezdett közölni a *Keleti Újság* Mesevilág című rovatában. Történeteiben a fiatal szerző egy morális rend alapértékeit (szolidaritás, együttérzés, őszinteség) jelenítette meg. Ugyanebben az időben, 1922-ben Benedek Elek megindította a *Cimbora* című gyermeklapot. Balázs Ferenc is jelentkezett nála, mesefüzerért ajánlott a lapnak. A nyarat újra Csehétfalván töltötte, itt dolgozta ki a füzer tervét, valamint itt írta meg – augusztus 15–22. között – a meséket, *Mesefolyam* címmel. A sorozatot Benedek Elek már augusztusban közölni kezdte. 1922 karácsonyára a meséket a *Cimbora* kötetben is megjelentette (Balázs 1922). A kerettörténet főszereplője a mosolygó szemű Feri bácsi, aki az udvarról

⁶ Azonosította Mikó–Kicsi–Horváth Sz. 1983: 43, 269.

⁷ *Jövendő* 1919. dec. 1. sz. A lap könyvtári állományokban nem található meg.

⁸ A 20. század első éveiben irodalmi mesével lépett közönség elé Dienes Jenő (1921, Kézdivásárhely), Gara Ákos (Kolozsvár, 1921), Gulyás Károly (Marosvásárhely, 1922), Kertész Mihály (1922, Szatmárnémeti), Wellmann Rezsóné Perlaki Etelka (1922, Szatmárnémeti), Borsai Mária (1927, Kolozsvár), Fodor Béla (1928, Nagykároly), Victor Gabriella (1929, Kolozsvár), Gál Lajosné (1930, Kolozsvár), László Marcella (1930, Kolozsvár).

⁹ A gyermek- és ifjúkori olvasmányokról és az első irodalmi próbálkozásokról: Mikó–Kicsi–Horváth Sz. 1983: 17–23.

beszólítja a játszadozó gyerekeket, térdére és maga köré ülteti őket és 20 rövid epizódot mesél el, a szülők, a család szeretetéről, megjavuló gyerekekről, az embertársakkal szembeni figyelem szükségességéről, a bajtársi-asságról, az akaraterő alakíthatóságáról, az isteni gondviselésről.

1921-ben a húsvéti ünnepet a Nyárad menti Szentgercén töltötte légációban. A 20 éves teológiai hallgató itt lobbant szerelemre a 14 éves Kuti Illus iránt. 25 mesében vezette le a toluló érzéseit. Közülük 1922-ben hatot az *Előre* című ifjúsági lapban közölt, kettőt pedig a *Keleti Újságban*. Kézírtatos példányban maradt meg, Kuti Illus tulajdonában. Marosi Ildikó bukkan rá és adta ki 1973-ban. Később 2007-ben, majd 2013-ban jelent meg. Címe: *Mesék, amiket neked írtam* (Balázs 1973). Rövid történeteket tartalmaz az őszinteségről, a hűségről, a barátságról, a szerelemről, az alázatról, a távollétről, a gyöngédségről, a szépségről és a lelki gazdagságról, az elválasról, a magányról. A két szereplő a fiú és a lány, akik érzéseikkel vívódnak.

Kortársai, életének és életművének kutatói mindannyian a nevelő szándékra vezették vissza Balázs Ferencnek a meséhez való vonzódását. Kacsó Sándor megfigyeléséből kiindulva életrajzírói a következőképpen foglalták össze Balázs Ferenc választását: „A valós tények irodalma mellett a mesei szimbolikát is olyan irodalmi eszköznek tekintette, amellyel elvonatkoztatva és stilizálva ugyan, de kitűnően ki lehet fejezni az emberről és a társadalomról alkotott gondolatokat, amellyel hatékonyan lehet küzdeni a legszebb emberi eszményekért, az ember »átneveléséért«, a szépségért, a jóságért, az igazságért, amelyet a valóságátalakítás szolgálatába lehet állítani, hiszen a mesékben mindig a legtisztább emberi eszmények képviselője diadalmaskodik. [...] A tanulságot mint kincset el lehet rejteni, s a megtalálása esztétikai élvezetté válik, mert a mese indítéka: művészet, játékos formatökély, amely élvezetté, »rejtvényfejtettségé« fokozza az egyszerűséget” (Mikó–Kicsi–Horváth Sz. 1983: 42–43).

A mesemondás mint lokális-regionális hagyomány

Külföldi útján, Európában, Amerikában és Ázsiában Balázs Ferenc figyelemmel követte a falu-, a közösségfejlesztő kezdeményezéseket, a dán népfőiskolai mozgalom céljait és működését. Hazaérkezve bentlakási felügyelő volt Székelykeresztúron. Ifjúsági konferenciákat szervezett a Dávid Ferenc Ifjúsági Köreinek keretében, megindította a *Kévekötés* című

lapot, alapítója volt az *Erdélyi Fiatalok* című főiskolás lapnak, munkatársa a *Korunknak*. 1930. május 24-én a falu pszichológiájáról beszélt, az entellektüelek és a falusi dolgozók viszonyáról, 1930. október 4-én Désen *A magyar falu problémái* címmel, 5-én Somkerék községben *A szövetkezeti kérdés jelentőségéről*, 1930. december 14-én Kolozsváron *A falu gazdasági megszervezéséről*, 1931 március 21-én Csíkszeredában *Az erdélyi magyar faluról*, március 22-én Gyergyószentmiklóson *A különleges gyergyói gazdasági kérdésekről*, 1931. október 21-én az Erdélyi Fiatalok kolozsvári főiskolás konferenciáján az angol, amerikai, hindu, japán és kínai ifjúsági mozgalmakról, 1932. február 6-án az Erdélyi Fiatalok kolozsvári faluszemináriumában *A falu gazdasági problémáiról*, Marosvásárhelyen 1932. április 4-én *A falu nevelési problémáiról*, 1932 április 24-én Kolozsváron *A falusi fiatalok feladatáról*.¹⁰

1930-tól az aranyosszéki Mészkö unitárius lelkésze volt. Vallomása szerint, diákévei idején tartózkodva figyelte az aranyosszéki fiatalokat. Lelkészként és népnevelőként azonban, néhány év elteltével, szívesen azonosult Aranyosszékkal. Világjáró útja végén falufejlesztési terveinek véghezviteléhez az aranyosszéki Mészkö-t választotta. Már *A rög alatt* című kötete is az Aranyosszék, az aranyosszéki ember „felfedezésének” örömről, élményeiről tudósít. A mészköi egyházközség 1744-ből fennmaradt jegyzőkönyvében lelkesedéssel fedezi fel a 20. század elején is működő, az egyházi birtokon a hitközösség, a hívek érdekeit demokratikusan érvényesítő gazdálkodás előzményeit (Balázs 1998: 90–104).

Hatalmas lendülettel látott neki a falu és a régió megreformálásának. Nagy vállalkozása az Aranyosszéki Vidékfejlesztő Szövetkezet megszervezése. 1930-ban négyéves falufejlesztési tervet állított össze. „Az efféle tervkészítés benne volt a levegőben. Az oroszok öt éves terve már kinőtte a gyermekcipőket. A »tervgazdaság« hivői minden országban megszapordtak [...] A tervgazdaság föltétlenül célszerű a mai korban” – nyilatkozta.¹¹ Szándékában állt megújítani a mentalitást, a mindennapi életvitelt, a szociális viszonyokat, az intézmények működését és igénybevételét. Ugyanakkor, a világ uniformizálódását, a kapitalizálódás térfoglalását látva a falu identitásának megőrzését, újrahasznosítható hagyományainak tudatosítását, revitalizálását tűzte maga elé célul. Népművelő szándéka

¹⁰ Az *Erdélyi Fiatalok* híradásait összegyűjtötte Mikó–Kicsi–Horváth Sz. 1983: 175–176.

¹¹ Idézi Mikó–Kicsi–Horváth Sz. 1983: 177.

ettől kezdve folyamatosan a helyi közösség érdekeihez, érdeklődéséhez, sajátosságaihoz igyekezett igazodni. Amilyen ádázan lendült küzdelemben az anakronisztikus beidegződések ellen, épp olyan határozottan állt ki a hagyományok mellett.

Az első évre a terv a jégbiztosítást, a gazdaköri vető- és cséplőgép megvásárlását, a tejszövetkezet beindítását, gyümölcsfák ültetését, nemesített vetőmagvak beszerzését, a szójabab meghonosítását, vízvezeték lefektetését, téli tanfolyamot, dalárda, nőszövetség és ifjúsági egylet szervezését tűzte ki. Második évre maradt az öntözéses gazdálkodás meghonosítása, a gyümölcsfeldolgozás beindítása, a templom- és papilaképítés, az eszperantó tanfolyam indítása, iskolakönyvtár felállítása, a villamosítás. A harmadik év tervei között szerepelt a nyerscukorgyártás, a hitelszövetkezet felállítása, a gazdaköri sertésstenyésztés, a traktorvásárlás, a kenderfonás és –feldolgozás felújítása. A negyedik évre gazdasági szakértő, vidéki orvosszakértő alkalmazását, kultúrház, téli fürdőház, gazdasági műhelyek építését tervezte.¹²

A faluba érkezve *vallásos estélynek* nevezett összejöveleteket állandósított, ahol a vallásos mozzanat után „megszólt a falu.” A lelkész és gyülekezete kölcsönösen fürkészte egymás gondolatait, tudását, s ugyanakkor a személyes tudást kívánta rehabilitálni: mindenkinek van tapasztalata, tudása, s ezt meg kell osztani. „Elöl ültek a gyermekek. Közvetlenül mögöttük a feketeruhás, fekete fejkendős asszonyok. Az ifjak a kemence körül, a férfiak az ajtó mellett. Az arcokon a várakozás feszültsége. Az előadó zavarodottan néz körül. Aztán belekezd. [...] Az öregek visszaemlékeznek a régi időre.” Daczó Imre, Nyitrai Mózes, Gálfi Miklós háborús élményeit elevenítette fel, Gálfi Zsigmond a munkásmozgalomról beszélt, Borbély Gyuri pedig arról, hogyan ütköztek meg egymással a mézskői unitáriusok és a sinfalvi pápisták. Hosszú Zsigmond a régiek iskolabajárását mesélte el. „Azután Jula néni következett két népmesével. Az egyik a gykocskáról szólt. A közepén megakadt. »Aztán mit is?« – kérdezte zavarodottan. A kisleánya, a kilencéves Ilonka, aki ott ült az első padban, s könyökére dőlve áhítatosan figyelte anyját, megszólt, anélkül, hogy tudta volna: »Az

¹² A falufejlesztési terv: *Aranyosszéki Tervek*. Folytatásban jelent meg az *Aranyosszék* című lapban; könyvként Balázs 1933. A terv eredményeiről és kudarcairól: Balázs 1936, további kiadásai 1936, 1939, 1943. A kötet recepciója: Mikó–Kicsi–Horváth Sz. 1983: 263–264.

ezüst kutya!« Jobban tudta ő a mesét, mint az anyja! [...] Jobbágy Sándor mesét mondott, de úgy kezdette, hogy mindenki azt hitte, hogy saját gyermekévei történetét tárja a hallgatóság elé. Juhokat őrzött s a juhok átszaladtak egy égő nádason. »Te fiú, kié ez a disznócsorda?« kérdezte egy arrajáró. Ezt még elhitte mindenki. De amikor a rabló derékig földbe ásta s ő úgy menekült meg, hogy a farkasnak, aki egyik lábát felemelve melléje állott, a farkába kapaszkodott – az iskolában kirobbant a fékezhetetlen nevetés. Hiszen mese az egész! Hogy lóvá tett bennünket ez a hamis öregember!» (Balázs 1936a: 62–71)

Utolsó könyve, a mészköi élményeket fikció keretében előadó *Zöld árvíz* két világot szembesített egymással. Az egyik a biztonságot nyújtó, a múlthoz és a tájhoz tapadó helyi hagyomány: a mentalitás, az életvitel, a szomszédokhoz, a román lakossághoz, az élethez és a halálhoz való viszonyulás, a lokális történelem. A másik a templom és az iskola, Balázs Ferenc világa: a könyvek, az általuk beszivárgó gondolatok, a nagyvilág. Mindkét világnak megvan a maga rendje. Közöttük nem harc, hanem kommunikáció zajlik. Nem győznie kell valamelyik pólusnak, hanem mindkettőnek megmaradnia. Nem megszakítani, hanem állandósítani kell közöttük a kapcsolatot. A regényben a falunak egyénisége van, nem képlékeny, az értelmiségi szándéka, kénye-kedve szerint alakuló, alakítható szocium. Ellenállása, bizalmatlansága szándékai felülvizsgálására kényszerítik a népnevelőt. A nép segítségére falkában siető megváltókról a lekenyési Kelemen Lőrinc, azaz a mészköi Nyitrai András gazda mondja el véleményét Adorján Dénesnek: „A falusi embernek éppen ezért lett olyan nyomorúságos a sorsa, mert igen sok úriember akar rajta segíteni, s ezt a rengeteg embert mind nekünk kell eltartani. [...] A háború előtt egy ember ült a jegyzői irodában, most négy. A fináncok elérték Terebesen hat vagy hét szobában, most egy palota kell nekik. Ügyvéd volt nyolc, most negyven. Orvos is vagy öt, most ötannyi. Aztán van mezőgazdasági kamara, kibővített tanfelügyelőség, három annyi csendőr, a hivatalokban minden asztalra két hivatalnok s ez a rengeteg ember mind azt mondja, hogy segíteni akar rajtunk. Az Isten megvert bennünket ezzel a sok segítővel. Mindenütt utunkat állják, reguláznak, igazítanak, kirendelnek, közmunkára hajtanak, az ember még egy sütökemencét sem építhet az engedélyük nélkül. S ez mind a mi javunkra történik. De meg is kívánja mindegyik az árát” (Balázs 1936b: 116). A regényben is népnevelő „kalandor” jelenik meg. A faluban élő, a faluban tartózkodó értelmiségiek mindenike meg-

torpan választott hivatása útján. Verebes Péter, a tanításban megfáradt tanító a felesége elől menekülve hagyja el a falut. Fekete Vince, az ifjú pap híveivel a kepe kifizetésének visszautasítása miatt különbözik össze. Bár önzetlenül gondolja a kertek ifjú facsemetéit, s házasságot ígér a tanító lányának, a kepe miatt elmérgesedő helyzetben ellene fordul a fiatal tanító kultúrházépítő szándékának is. Ugyanúgy kiszorul a falu életéből, mint a szomszédos Sóvárra „költöztetett”, az állandó lángolásban korán elégett, halálos ágyon fekvő Létai Balázs lelkész, aki kultúrotthont épített, tejszövetkezetet, gépszint alapított, saját pénzén bővítette ki az iskolát, a papilakot azonban a maga számára elhanyagolja kényelmessé tenni. Adorján Dénes, a balavári teológiai tanár nyaralni érkezik a faluba. A néhány hét alatt a maga számára is meglepő mértékben népszerűvé válik.

Balázs Ferenc Mészköre való kiköltözése mind számára, mind Mészkö lakossága számára meghatározó és maradandó élményt jelentett. A szerzőnek a faluban tett megfigyeléseiből a regényben sajátos etnográfiai realitás állt össze.

Balázs Ferenc a parókia udvaráról naponta szemtanúja volt a templom közelében lévő falu kútjánál zajló esti itatásnak. A zajos, majd hirtelen elnéptelenedő, elcsendesedő falu életképszerű motívuma a regényben ismételtén visszatér. Ugyanilyen életkép készül a tavaszi sürgés-forgásról, a tavaszi szántásra igyekvő férfiakról, az ebéd utáni, árnyékban megejtett pihenésről. Kelemen Lőrincet a felesége mindennapos vacsorával, puliszkával és kecsketejjel várja, mintahogy korábban a kurátor a faluban tartózkodó püspököt is ilyen vacsorával vendégelte meg. A falu sziklás hátterében máig népes kecskenyáj szedegeti össze a füvet. A leírás hosszasan elidőz a templom előtt gyülekező, az istentisztelet előtt a falu ügyeit megvitató férfiaknál, a húsvéti előkészületeknél. A közérdekű eseményeknek, rendelkezéseknek dobolás kíséretében való közzététele az aranyosszéki falvakban egészen az utóbbi időkig szokásban volt. A mészközi lelkész figyelmét nem kerüli el az sem, hogy hívei igyekeznek új ruhadarabot magukra ölteni az úrvacsora vételére, a megszólaló harangszót kalapot levéve hallgatják. S amit maga is sokszor gyakorolhatott: „A pap kitette a kalapját a tornác fájára, a harangozó a toronyablakból észrevette a jelt, a két harangkötelet a két markába fogta. A kicsi az asszonyoknak szólott, a nagyobbik a férfiaknak zengett. A kapuk megnyíltak az egész faluban szerte, ünnepélyes, lassú léptekkel indult el a hívők serege a közös találkozásra.” A regényben a falusi mentalitás érzékeltetésére Balázs Ferenc döntőnek

tartotta a súlyos beteg gyermekhez, a betegséghez, a gyógyításhoz való hozzáállás bemutatását.

A helyi történelem, a helyi topográfia, a helyi életvilág olyan alakzatok, amelyek a *Zöld árvíz* eseményeit, kijelentéseit a helybéliek számára mint múltjukat, világukat, társadalmukat idézik meg. A kívülálló számára azonban ez a kvalitásuk nem létezik. Balázs Ferenc a regényesítésben a helyi toponímiát, olykor pedig a toponímia dekódolható kicserélését, a falu életéből szelektált események epikus keretbe szerkesztését, fiktív eseményeknek a falu életterébe telepítését alkalmazta. A regénybe épített események és személyek a falu emlékezete alapján máig azonosíthatók. A regény ily módon a közösségi emlékezet externalizációjává vált, akárcsak a falu temetőjében található epigráfiai irodalom, a családi irattárakban felgyűlt oklevelek, levelezések, nekrológok, különböző feljegyzések. S ami Mészki lakossága számára még kedvesebbé tette ezt a történelmet, az az, hogy az az általuk ismert, a nagyvilág által elismert papjuktól származik. Kelemen Lőrinc a Kövespadon keresztül gyalogol be Terebesre orvost hozni beteg unokaöccse számára. Sógora a Ciglából hoz tüzelőt családja számára. Fekete Vince a Szökemál szőlősei között enyeleg Verebes tanító lányával. A mészkiiek ma is ugyanazon a kövek szaggatta úton járnak a falu központjától a temető irányába, amelyen a három fiatal, Vince, Klárka és András a szőlős felé indultak. A regényben Mészki Lekenyes, a közei város, Torda Terebes, Kolozsvár Balavár, Aranyosgyéres Berkenyész, Sinfalva Berkes, Aranyosszentmihály Sásd, a falu határában elfolyó Aranyos pedig Hevenyő néven szerepel. Máli néni, a lázas kisgyereket eredményesen gyógyító „öreg boszorkány” Jobbágy Máli néven közismert, kedves figurája volt Mészkiének. Pataki Domokos Bíró András, Gagyari Sándor Halmágyi Tamás, Kerekes József Kereki József névre hallgatott. Bálint Samu valódi neve Gálffy Balázs, aki a falu harangozója volt. A frissen a faluba került Gergely Dezső tanítót a helybéliek Zsigmond Ferencsel, Balázs Ferenc tanító kollegájával, Mikó Imre Szabó Dezsővel azonosítja.¹³ A gyermekét villámütés folytán elveszítő Sebesi Dénesné tragédiáját a szájhagyomány is megőrizte fél évszázadon keresztül. Az asszony egyébként serénységéről kapta nevét Balázs Ferenctől.

¹³ A szereplők azonosítását Jobbágy Miklóssal (sz. 1894) és Gálffy Eszterrel (sz. 1921) végeztem el. A regény topográfiáját Mikó Imre is megfejttette. Mikó-Kicsi-Horváth Sz. 1983: 231.

Hasonlóan emlékezetes a regényt lezáró, a helyi emlékezetbe élénken bevésődő, a lokális történelem fordulópontjává váló két tragédia, a veszett farkas garázdálkodása és a hirtelen hóolvadást követő áradás.¹⁴ Ezek részletezésébe aztán annyira belefeledkezik Balázs Ferenc, hogy a regény lezárásáig már nem is tér vissza az értelmiségi szereplők vívódására.

Összegzés

Iskolásként Balázs Ferenc is bekapcsolódott abba a kollégiumi folklórgyűjtő mozgalomba, amelyet tanárai szerveztek. Megtanulta, hogyan lehet adatközlőre találni, hogyan kell lejegyezni, közlésre előkészíteni a népmesét. Néhány év elteltével, amikor lelkészként a falu megmentésének szándékával falun telepedett le, már nem a hagyományok rögzítése, archiválása foglalkoztatta, sokkal inkább a lokális hagyománynak a közösség kohéziója alakításában, identitása megőrzésében, a generációk kapcsolatában játszott szerepéről volt meggyőződve. Szépíróként pedig, az irodalmi folklorizmus irányzatához társulva a mesét műformaként használta egy morális értékrend megjelenítésére.

Végül azt szeretnénk megjegyezni, hogy egy mesetípus újra és újra keresztezte Balázs Ferenc útját. A Csehétfalván lejegyzett, 1921-ben közölt mese hazugságmese, amelyben egy szolgaleány mondja el kalandjait (az ökrök ellátása, a szekérkenés, az ökrök járomba kötése, a gondolat cselekvés értéke, a szántás, a juhok leperzselése, a méhkasba bújás, a ló tönkretétele). Hazugságmestét mondott el Jobbágy Sándor is a mészköi vallásos estélyen, olyan mesét, amelyben megismétlődött a csehétfalvi mese egyik epizódja (a juhok leperzselése). Ugyanezt a mesét jegyezte le Mészkon Jobbágy Máté földműves elmondása alapján, 1920 táján Gálfi Mózes, majd Jobbágy Miklós előadásában jómagam is rögzíthettem az 1970-es években.¹⁵

¹⁴ Ezen eseményeket a falu szülötte, a lelkész Nyitrai Mózes is megörökíti emlékiratában. Nyitrai 2001, 235–237.

¹⁵ Az utóbbi két változat: Keszeg 2004 I.: 310–313.

Irodalom

Balázs Ferenc

1922 *Mesefolyam*. A Cimbora képes heti gyermeklap kiadás, Satu-Mare.

1936a *A rög alatt (1928–1935)*. Aranyosszéki Vidékfejlesztő, Turda.

1936b *Zöld árvíz*. Regény. Erdélyi Szépművés Céh

1939 *Aranyosszéki tervek*. Turda–Torda.

1973 *Mesék*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Kanyaró Ferenc

2015 *Erdélyi népballadák és epikus énekek 1892–1905*. Kritikai kiadás.

Kanyaró Ferenc szétszóródott hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Keszeg Vilmos

2004 *Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek, kontextusok. Monográfia*. I–II. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Mikó Imre – Kicsi Antal – Horváth Sz. István

1983 *Balázs Ferenc*. Monográfia. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Nyitrai Mózes

2001 Nyolcvan év. In: Nagy Ödön – Hermán János – Nyitrai Mózes: *Palástban. Lelkészek szórványban*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 189–476.

Melléklet

Mikor én szolgáltni voltam

Eredeti székely népmese Kuti Dénestől

Mikor én olyan tíz-tizenkét esztendőös gyerek lehettem, elmentem Sükőbe s beszegődtem a paphoz szolgáltni. Megegyeztünk mindjárt, másnap éppen szombat volt, azt mondta nekem a pap: eredj ki a pajtába s lásd el az ökröket. Ki is mentem mindjárt, leültem a pajta küszöbire s láttam őket egy jó darabég. Mikor bementem, kérdé a pap: Ellátad-e gyerek az ökröket? El biz én, mondtam neki. No, ha igen, mondta erre a pap, most menj ki s kend meg a szekeret.

Bementem a konyhába, kihoztam egy nagy darab hájat, mint a fejem s elkezdtem kenegetni a szekeret. De bizony a háj nem volt elég, bementem hát újra s kértem hájat. Azt kérdi a pap:

– Nem volt elég a háj, te gyerek?

– Nem bizon, tiszteletes úr – mondtam erre én – a lőcsökre még nem jutott.

Úgy biz én, mindent megkentem, csak a tengelyt nem. Bezzeg el is kapott a gazdám s úgy elsupákolt, hogy no. Azt mondta aztán:

– Eredj te félkegyelmű, fogd be az ökröket, a két nagyot elől, a kicsideket hátul.

Kimegyek, kivezetem az ökröket, a két nagyot odakötöm a járomhoz, a két kicsit a szekér hátuljához, kihívom a gazdám, indítom az ökröket, hát ismét nem volt jó. Úgy szerterugaszkodtak, majd kettőbe törték a szekeret. Ismét csak a' lett a vége, jól a hajamba kapaszkodott a gazdám.

Másnap vasárnap volt, megyek a templomba, hallgatom a prédikációt, azt prédikálta a gazdám, éppen mindegy az, megtenni valamit, vagy csak elgondolni. Másnap kikiöld az erdőre fakészíteni, meghagyja erősen, mit dolgozzak, de bizony én ahajt lefeküvék az erdő szélére s egyebet nem is csináltam, mint gondoltam, hogy most dolgozom. Másnap megyünk a fáért, néz szét a pap, mindent lát, csak épen fát nem. Kérdezi, hol a fa, mondom, mit csináltam, hát újra elsupákolt istenesen.

– Ej, te félkegyelmű, ha te nem dolgoztál, te bizony nem is érdemeled meg, hogy egyél.

Avval leült, elővette a tarisznyát, jóízűen falatozni kezd, nekem meg csak azt mondja:

– Tegyéél úgy, mintha ennél.

Bizony éhesen maradtam; a gazdám bezzeg fáinul jól lakott. Avval felállt, elvette a tarisnyát, hazaszalasztott az ökrökkel, hogy hozzam ki az ekét. Kihoztam az ekét, neki kezdtünk szántani, engem oda állított, hogy tartsam az ekeszarvát. Tartottam volna, ha tartottam volna, de bizony én mind félre eresztettem a barázdából. Kérdi a pap:

– Mit csinálsz ismét, te éhenkórász?

– Tegyük úgy, mintha szántanánk – feleltem neki.

Nohiszen éppen jókor mondtam. Kezébe kapott, úgy megropogtatott, hogy amennyi ember, mind összefutott. Elvert istenesen s kiadta az utamat; le is út, fel is út, pénz nélkül, egy krajcár nélkül hazakergetett.

Hanem bezzeg én nem mertem hazamenni. Elfutottam bé Pálfalvára s elszegődtem Bálint Ferenc-bához, a juhok mellé. Megegyeztünk vele is; másnap ki is küld a juhokkal a mezőre, de meghagyta erősen, nehogy tüzet gyűjtsak, mert mind leperzselődik a juhok gyapja. Ki is hajtám a juhokat, téringetem jobbra, balra, hanem hát hideg is vót, fáztam is, én bizony tüzet gyűjtöttem száraz fűcsomóból. Ahogy fellangolt a tűz, egybe langot vetett az egész mező, száraz volt a fű, mint a szalma s mind leperzselte a juhok gyapját. Búsultam erősen, mennék is haza, nem is, dehát az éhség csak haza kergetett. Mondom a gazdámnak, mi lett, hát az úgy kezd haragudni, hogy olyant én sohasem láttam. Egyet kettőt vet reám egy rúddal, hanem az nem volt elég kemény, bészaladott a vasvilláért; én sem vártam meg bezzeg, hogy agyonszurkáljon, fel az udorba, bé a széna közti mélyen. Alig búvok el, jön a gazdám, úgy szuszog, mint a liba, káromkodik, mint a jégeső, néz körül, nem lát suhutt, e hát ő mindjárt gondolta, hova búhattam el, kezd bészurkálni derekasan a széna közti. Ahajt úgy összeszurkált, hogy cszpa egy lik voltam. Hanem úgy látszik, nem vette észre, hogy ott vagyok, kiloholt nemsokára a csürből; én is ki mindjárt a szénából, körülnéztem, ott volt a kert mellett a gazdám méhszíne, bé oda, megnézem mindjárt, hová bujjak, látok egy üres kast, fogom magam, felteszem a polcra s belévbúvok abban a pillantásban.

Alig szusszantam egyet kettőt, hát suttogást hallok a hátam megett. Kezdek hallgatózni, hallom is, amint mondja valaki: A legnehezebbet vigyük el. Ej, megijedek erősen, mindjárt gondoltam, hogy itt most én leszek a legnehezebb. Hát csakugyan, megemlitenek minden kast s mikor én kerültem sorra, azt mondja az egyik: Jaj komám ilyen nehéz még nem volt egy is, mint ez. Nyomban abroszt borítottak a kasra, fel is kapták, hátukra vették s kezdenek vinni engem vele kerten, bokron, völgyön keresztül. Nemsokára kiértünk a mezőre. Én is fogom magam, kinyúlok a kasból s jól meghúzom a haját, akinek a hátán voltam.

– Jaj komám – kiáltott erre – engem bizony megfulánkolt egy.

Fogom magam, kinyúlok ismét, hanem hát véletlenül a fülét markoltam meg. Bezzeg most már vette észre, hogy nem a méhek marják; azt mondta komájának, akivel együtt volt:

– Komám, ne húzigáld a fületem, mert egybe hozzád csapom a kast.

– Ki húzigálja, te bolond? – mondja a komája – mert én még csak nem is nyúltam hozzád.

– Ne beszélj koma; mert tán a fületem nem te húztad meg?

– Hát hogy húztam volna én?

Kinyúlok a kasból, újra meghúzom a fülét.

– Mert ugy-e most is nem te húztad meg, koma – kérdi az ember, akinek a hátán voltam.

– Húzta az öregapád, koma.

No, iszen, ekkor láttam csak furcsa összegabalyodást. Lehajít a válláról, avval neki a komának; hanem biz én mintha ott se lettem volna, mert a kassal olyan istenesen kezdtem legurulni a hegyoldalra, hogy azt hittem, sohase álok meg. Hanem biz én azt éppenséggel nem akartam, kiugrottam hát a kasból s szerencsésen meg is állapodtam a hegy aljában. Kerestem mindjárt egy buglyát, ami alatt megháljak, abba bebúttam, s reggelig jóízút aludtam.

No, aztán reggel bementem Korondra s elszegődtem Tami Ferkó bához. Tami Ferkó bá bizony fazekas volt: neki állított engem is agyagot gyúrni. Mikor aztán elég fazekat csinált s eljött a vásár napja, fogta magát, befogta lovait, felrakta a fazekakat, felültett engem is és elindult bé Parajdra. Hanem hát én, mint afféle gyermek, annyit beszéltem neki, annyit csirikoltam össze mindenről, hogy végre rám kiáltott:

– Hallgass már, met egyet vetek rád. Nekem a fazekakkal kell számolnom. Meg ne halljam, hogy még egyet is szólsz!

Elhallgattam hát s mikor ahajst Sófalva végénél kiesett a kerék, nem szóltam biz én egyet se. Béerünk Parajdra; akkor látja gazdám, hogy nincs meg az egyik kerék. Mondom, mi történt, így s úgy. Megharagszik erősen, el is supákol, le is hord, de hát hamar elévette az egyik lovát, kifogta a szekérből s avval felültetett rá, hogy menjek a kerék után. Fel is ültem rá, el is nyargaltam Sófalvára, meg is kaptam a kereket; de hát én úgy szerettem vóna, hogy ha már itt a ló, gyalog se menjek, de a kereket is elvigram. Fogtam magam, odakötöttem a kereket a ló farkához. Próbálok menni: nem lehet. Bémegyek erre a faluba, kérek egy fejszét, fogom a kereket, kiütök belőle két fentőt (küllő) s avval a ló nyakába akasztom a kereket. Hát így pompásan megy. Neki kezdek hát nyargalni, el is érek nemsokára Parajdra, de bizony a gazdám ahogy meglátott még messziről olyan mérges lett, hogy olyat én még sohasem láttam. Mind azt kiáltotta:

– Közel ne gyere, te tolvaj, kárré tetted a lovatam.

Leszállok a lóról, nézem, hát a kerék mind lesúrolta a ló szügyiről a bőrt. Megijedek én is, ott hagyom a lovat, el kezdek futni; úgy futtam, hogy majd lesett a fejem a nyakamról. Nem merem bezzeg a gazdám szeme elé kerülni, befuttam Atyhára, ott megháltam s másnap hazajöttem Csehétfalvára. Akkor kezdtem aztán itthon szolgálni, szolgáltam is eleget, fizettek is hol puffal, hol poffal, de annyira vitt mégis az Isten, hogy immár a magam gazdája vagyok.

Lejegyezte: Balázs Ferenc, Csehétfalván, 1919. júl. 1-én.

Megjelent: *Napkelet* II. (8.) 1921. május 1. 473–475.